

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PSYCHOLOGICAL HEALTH OF A CIVIL SERVANT AS A MORAL AND ETHICAL COMPONENT OF PROFESSIONAL ACTIVITY

У статті проаналізовані проблеми, що виникають у професійній діяльності державного службовця, зокрема складні умови праці, котрі висувають високі вимоги перед держаними службовцями, особливо коли це стосується відповідальності, кваліфікованості, професіоналізму, правильної організації праці та тайм-менеджменту. Досліджено проблеми взаємозалежності ефективної діяльності державного службовця та стану його здоров'я, психічного зокрема. Розкрито специфіку професійної діяльності державних службовців, ознаки психологічно зрілої особистості, професійних деформацій і відхилень серед державних службовців. При розгляді цієї складної проблеми було використано наукову спадщину різних галузей психології. У центрі уваги – психічне здоров'я державного службовця, що постає в нерозривному взаємозв'язку з кадровою політикою у сфері державного управління. Продовжуючи наукові розвідки різних вітчизняних дослідників, автори розкривають сутність і зміст поняття «здоров'я», представляючи інформаційну структуру здоров'я як ієрархічно організовану систему, яка має п'ять рівнів, зокрема індивідуальне інтегральне здоров'я, статуси здоров'я (фізичний, психічний, соціальний); компоненти статусів здоров'я, кожна з яких має власну структуру і функцію (компоненти психічного, соціального та фізичного здоров'я), а також складові компоненти й окремі показники всіх складників структури здоров'я. Більш глибоким питанням є визначення психологічних наслідків свідомого прийняття індивідом тієї чи іншої світоглядної системи, яка містить ідеали та принципи моральної поведінки людини. Цей факт визначають як показник морально-психологічної зрілості державного службовця. Окрім того, окреслені три напрями профілактики, за якими, на думку дослідників, повинна вестися робота з метою попередження негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів і їх прояву в професійній діяльності державного службовця; профілактика професійних деформацій, професійного вигорання. Робота повинна вестися, по-перше, за таким напрямом, як інформування державних службовців про специфіку їх діяльності, про негативний вплив різних факторів на стан їх психологічного здоров'я; по-друге, державним службовцям повинна бути надана емоційна підтримка (другий напрям) і за третім напрямом – підвищення значущості професії державного службовця. **Ключові слова:** державний службовець, державне управління, здоров'я, психічне здоров'я, індивід, зріла особистість, професійні деформації та відхилення, інформаційна структура здоров'я, компоненти фізичного

здоров'я, компоненти психічного здоров'я, компоненти соціального здоров'я, морально-етична складова частина професійної діяльності, сумління.

The article analyzes problems the professional activities of a civil servant in particular complex working conditions with high demands of civil servants, especially those that include responsibility, qualification, professionalism, proper organization of work, time management. The problems of interdependence of the effective activity of the civil servant and the state of his health, mental in particular, are investigated. The specifics of professional activity of civil servants, signs of psychologically mature personality, professional deformations and deviations among public servants are revealed. Scientific heritage of various fields of psychology was used during learning this complex problem. Emphasis is placed on the mental health of the civil servant, which is inseparably linked to public policy in the field of public administration. Continuing scientific research by various domestic researchers, the authors reveal the essence and content of the concept of "health", presenting the information structure of health as a hierarchically organized system with five levels, including individual integral health, health status (physical, mental, social); components of health statuses, each with its own structure and function (components of mental, social and physical health), and components of separate indicators of all components of the structure of health. Psychological consequences of conscious individual acceptance of a worldview system which consists of ideals and principles of human moral behavior are a deeper determination issue. This is defined as an indicator of the moral and psychological maturity of a civil servant. In addition, three directions of prevention according to the researchers, work should be done in order to prevent negative influences of external and internal factors and their manifestation in the professional activity of the civil servant; prevention of occupational deformities, professional burnout. First and foremost work should be undertaken in the direction of informing civil servants about the specifics of their activities, negative impact of various factors on their psychological health; secondly, civil servants should be provided with emotional support (second direction), and in the third direction the importance of the civil servant's profession has to be increased.

Key words: civil servant, public administration, health, mental health, individual, mature personality, occupational deformities and deviations, health information structure, physical health components, mental health components, social health components' l, the moral and ethical component of professional activity, conscience.

УДК 35.08
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2019-13-19>

Шупта І.М.

к. пед. наук,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавська державна аграрна академія;

Стеблівський В.О.

студент магістратури кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавська державна аграрна академія

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підтвердженням головної ролі людського фактора в державно-управлінських структурах є те, що постійно зростає увага до соціально-гуманітарних аспектів стабіль-

ного розвитку суспільства у вітчизняному досвіді побудови ефективної системи державного управління, орієнтованої на кращі зразки світової практики. Становлення професійної, політично нейтральної та авторитетної дер-

жавної служби повинно базуватися на особистих професійних заслугах державних службовців, не ігноруючи їх гідність і моральність. Саме тому актуальною є проблема створення цілісної системи професійної підготовки й роботи з кадрами з урахуванням специфіки мотивації та корекції професійно-психологічного стану державних службовців, а також звернення до загальнолюдських цінностей і моральних ідеалів соціального управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в Україні в умовах перманентної кризи державного управління і шляхів його вдосконалення серед різних вітчизняних науковців (О. Антонов, Г. Атаманчук, В. Бондар, Т. Буцька, М. Виногородський, В. Князев, О. Крушельницька, Н. Ніжник, С. Серьогін, С. Соколовський, І. Розпутенко, І. Хожило та ін.) неодноразово піднімалося питання, що стосувалося підвищення ефективності діяльності державних службовців. Простежується тенденція до переорієнтації особистісних якостей державних службовців у період суспільних трансформацій, зокрема професіоналізація на основі гармонійних відносин між представниками державної влади та громадянином. Належне ставлення до службовців і їх професійних обов'язків сприяє особистій і груповій зацікавленості у вирішенні конкретних проблем. Нині особливої уваги потребують проблеми громадянина, повага до його особистості. Тому постійна увага з боку державних службовців саме до цих проблем дасть можливість запобігти таким негативним явищам, як ігнорування звернень, бюрократизм, зволікання з вирішенням тощо. Тобто виконання професійних обов'язків повинно стати вищим за особисту зацікавленість, а отже, вдосконалення системи роботи з кадрами в контексті психічного здоров'я державного службовця безпосередньо пов'язано з підвищенням вимог до професійності в межах службових обов'язків.

Метою дослідження є аналіз специфічних сторін професійної діяльності державного службовця, пошук шляхів удосконалення кадрової роботи у сфері державної служби у напрямі збереження психічного здоров'я державного службовця як морально-етичної складової частини професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні процеси, котрі мають тенденцію до швидких змін технічних, освітніх і громадських пріоритетів, нині вимагають адаптуватися громадянському суспільству до цих високих темпів і вимог соціального життя. Перед державними службовцями стоять виклики, пов'язані з перспективами й умовами реформування кадрової політики дер-

жавної служби, що у підсумку повинно підвищити ефективність професійної діяльності державних службовців. На порядку денному вкрай важливе завдання – реформувати державну кадрову політику шляхом удосконалення загальнонаціональної системи роботи з кадрами, розробка науково-обґрунтованих якісних і кількісних оцінок, системи кваліфікаційних, соціально-психологічних і фізіологічних характеристик державних службовців. Тому неможливо не звернутися до наукової спадщини таких галузей психології, як акмеологія, вікова психологія, етнопсихологія, організаційна психологія, психологія управління, психологія праці, психологія особистості, психологія професійного здоров'я. Проблема здоров'я державного службовця є однією з найгостріших проблем, зокрема психічного здоров'я. Зумовлено це впливом тих негативних факторів, що впливають на емоційний стан людини. Це вимагає знайти шляхи їх усунення та необхідної корекції [10].

Специфіка професійної діяльності державного службовця полягає в тому, що ця професія має свої чіткі вимоги, котрі вона ставить перед особистістю. Ці вимоги до особистості державного службовця є достатньо високими, особливо в частині відповідальності, кваліфікованості, професіоналізму, правильної організації праці та тайм-менеджменту тощо. Це призводить до появи у державних службовців професійного стресу, виникнення емоційного напруження, фізичного та психологічного виснаження, нервових перевантажень тощо. Коли у професійній діяльності відбувається позитивний вплив, тоді це дозволяє реалізувати власні здібності, розкрити особистісний потенціал. У психологічно зрілої особистості наявні: професійно зрілі цінності, розвинена професійна свідомість, професійні здібності, використання прийомів професійного мислення, зацікавленість, творчий підхід до справ. За Е. Берном: «Зріла особистість – це фізично здорова людина своєї статі, яка пережила та позбулася своїх «комплексів», вступила у прями, а не приховані (подвійні) взаємодії, котра відкрито висловлює свої негативні та позитивні почуття, здатна не тільки говорити, проте й діяти у відповідно до власних цінностей, ставити перед собою чіткі цілі та досягати їх» [2].

Натомість несприятливий вплив на професійний розвиток ззовні може позначитися на продуктивності праці, працездатності, а також негативних змінах психічних якостей людини, втраті ціннісних орієнтацій у праці. Професійна діяльність може викликати в людини почуття внутрішньої емоційної спустошеності внаслідок специфічних умов роботи.

Ознаками ж професійних деформацій і відхилень є згасання низки позитивних психічних станів (наприклад, емпатії та зацікавленості в людях, співпереживання відвідувачам), загострення прикордонних психічних якостей (наприклад, емоційна спустошеність); поява емоційної байдужості, невідповідність професійним вимогам, що висувуються як до фахівця (вимогам професії), та індивідуальній професійній нормі (вимогам щодо самого себе), незадоволеність тощо. До факторів, що зумовлюють професійні деформації серед державних службовців, можна віднести: повсякденні психоемоційні перевантаження, державну відповідальність за результати діяльності, модернізацію державної служби, значну диспропорцію між психічними витратами й особистісними можливостями, недостатньо високий соціальний статус, дефіцит часу, що залишається для сім'ї, домашніх справ, відпочинку та відновлення здоров'я.

Здоров'я людини є однією з центральних проблем сьогодення. Психічне здоров'я є невід'ємною частиною та важливим компонентом здоров'я. У Статуті Всесвітньої організації здоров'я (ВОЗ), зокрем, говориться, що: «Здоров'я є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів» [8]. Тобто психічне здоров'я – це не лише відсутність психічних розладів і форм інвалідності. Психічне здоров'я – це також і стан благополуччя, за якого людина може повністю реалізувати власні здібності, може простояти звичним життєвим стресам, продуктивно працюючи та докладаючи зусиль для суспільного внеску.

Отже, з позитивного погляду, психічне здоров'я є основою благополуччя людини й ефективного функціонування суспільства. Психічне здоров'я має важливе значення для нашої колективної та індивідуальної здатності як розумних істот мислити, проявляти емоції, спілкуватися один з одним, отримувати матеріальне і моральне задоволення від праці, загалом від життя. З огляду на цей факт зміцнення, охорона та відновлення психічного здоров'я можуть сприйматися індивідами, спільнотами й співтовариствами в усьому світі як дії, котрі мають життєво важливе значення.

Рівень психічного здоров'я людини визначається численними соціальними, психологічними і біологічними факторами. Так, наприклад, незадовільний соціально-економічний статус людини визначається чинником ризику для психічного здоров'я. Незадовільний стан психічного здоров'я пов'язаний зі швидкими соціальними змінами, стресовими умо-

вами на роботі, гендерною дискримінацією, соціальним відчуженням, шкідливим впливом навколишнього середовища, незадовільним медичним забезпеченням, нездоровим способом життя, фізичними хворобами, а також із порушеннями прав людини [3].

Будь-яка життєва зміна змушує людину адаптуватися до нових умов. Відбувається це найчастіше за механізмом стресової реакції, що призводить до розладу психосоматичних взаємодій і властивим нашій епосі формам патології: серцево-судинної, психоневрологічної, онкологічної та ін. З'ясовано, що чим частіше і кардинальнішими є зміни, тим більш імовірним є ризик подальшого погіршення здоров'я. За подібних умов державних службовців реально можна віднести до груп ризику за частотою невротичних і психосоматичних розладів, різних нозологічних форм захворювань, зокрема, верхніх дихальних шляхів, вегето-судинних, опорно-рухового апарату, проблем обміну речовин, захворювань ендокринної системи та ін. Це пов'язано зі специфічними особливостями складної та багатогранної діяльності державних службовців, котра відрізняється високою нервово-психічною напруженістю та соціальною відповідальністю.

Донедавна щодо розв'язання проблеми здоров'я пальма першості належала медичним наукам. Нині людина, її здоров'я стають об'єктом вивчення багатьох галузей наукових знань. Здоров'я прийнято трактувати як триєдність фізичного, психічного та соціального статусів. Здоровою є людина як всебічно розвинена особистість, котра живе в гармонії з навколишнім середовищем (природним, соціальним, інтелектуальним, духовним). Саме здоров'я як системоутворюючий чинник пов'язує усі сфери людського існування: науку, культуру, економіку, екологію, етику, освіту, політику тощо. У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем Національної академії наук та Міністерстві освіти і науки України було розроблено відкриту концепцію здоров'я [4, с. 52–53]. За цією концепцією здоров'я розглядається як складно організована інформаційна система біологічної, психічної, соціальної природи, вивчення якої потребує системного підходу, що дає змогу досліджувати структурно-функціональну організацію об'єкта з погляду речовинних, енергетичних, інформаційних процесів. Тобто здоров'я – це: по-перше, інтегральна взаємодія трьох статусів: фізичного, психічного та соціального; по-друге, нормальне внутрішньосистемне функціонування статусів (фізичного, психічного, соціального) як потенційного базису

індивіда й адекватний системно-середовищний їх прояв у соціальній поведінці особистості; по-третє, стан, який забезпечує статико-динамічний речовинно-енергетичний гомеостаз організму (фізичне здоров'я), внутрішньосистемний і системно-середовищний гомеостаз мозку (психічне здоров'я) та інформаційний і системно-середовищний гомеостаз поведінки (соціальне здоров'я).

Інформаційна структура здоров'я становить ієрархічно організовану систему, яка має принаймні п'ять рівнів (рис. 1): 1 рівень – індивідуальне інтегральне здоров'я; 2 рівень – статуси здоров'я (фізичний, психічний, соціальний); 3 рівень утворюють компоненти статусів здоров'я, кожна з яких має власну структуру і функцію.

Компоненти фізичного здоров'я представлені внутрішніми фізіологічними системами (ВФС) і керуючими системами організму (КСО). До компонент психічного здоров'я відносимо: інтелект (І), емоції (Е) і характер (Х). Компоненти соціального здоров'я – це «особистісно-середовищна» (ОС) й «особистісно-моральна» (ОМ) складові частини. Моральна компонента розглядається як аналог рівня духовного здоров'я, розвитку особистості; 4 рівень утворюють складники компонент. Для компоненти ВФС – це окремі фізіологічні системи організму, наприклад, серцево-судинна система (ССС), система дихання (СД), система крові (СК). Для КСО – нервова (НС), імунна (ІС) й ендокринна системи (ЕС).

Складниками інтелектуальної компоненти виступають особливості мислення (Мис), пам'яті (П), уваги (Ув) і сприйняття (Сп). Складові частини емоційної компоненти – це суб'єктивні переживання індивіда – власне внутрішні (імпресивний складник – Імп) і зовнішні вияви емоцій (експресивний складник – Екс), які можна визначити за проявами міміки, мовлення, руховими актами та поведінкою людини. Складниками компоненти характеру (Х) є ті якості особистості, що найбільше відповідають за збереження здоров'я, а показниками обрані соціальна активність (Са), мобілізація волі (Мв), емоційне забарвлення діяльності (Зд), генерація поведінкових виявів (Гв). Складовими частинами соціальної «особистісно-середовищної» компоненти є адаптація особи до фізичних умов життя (АФЖ); умов трудової діяльності (АТД); морально-етичних норм суспільства (АМЕ). «Особистісно-моральну» компоненту утворюють п'ять ключових якостей соціально зрілої особи, зокрема: гідність (Г), совість (С), честь (Ч), добродієність (До), відповідальність (В). Їх наявність, ступінь вияву допомагають визначити можливий рівень духовного розвитку людини; 5 рівень структури здоров'я формують окремі показники всіх його складників [4, с. 53].

На думку С.І. Соколовського, більш глибоким питанням є психологічні наслідки свідомого прийняття індивідом тієї чи іншої світоглядної системи, яка містить ідеали та принципи моральної поведінки людини. Цей

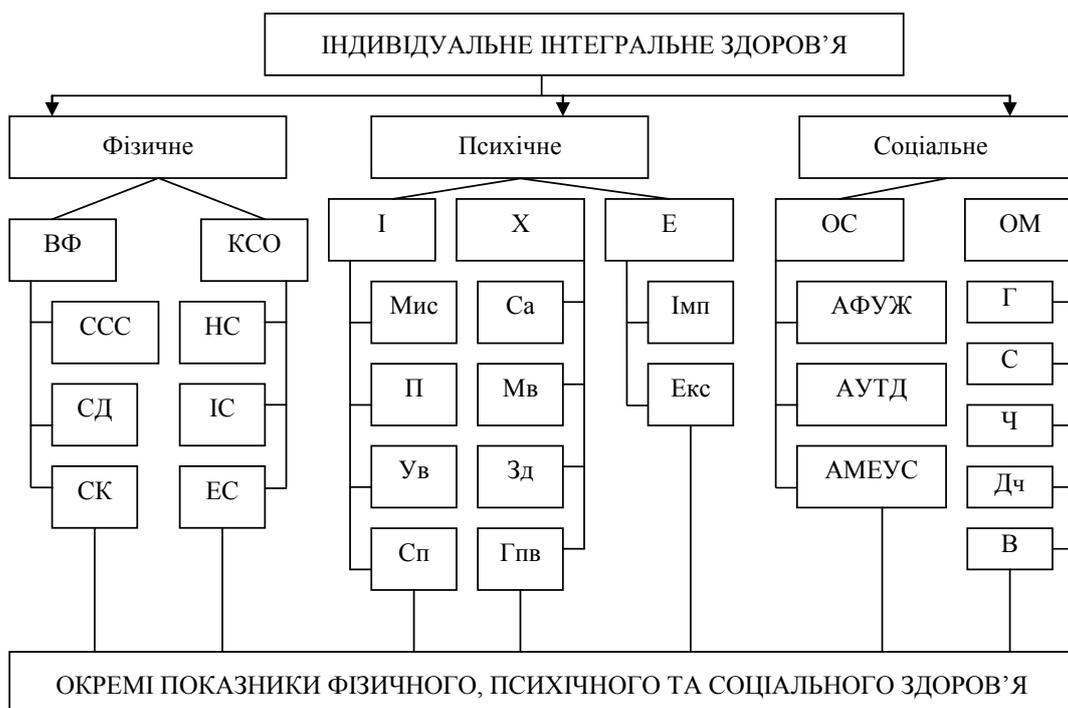

Рис. 1. Інформаційна структура здоров'я [4, с. 52]

факт визначають як показник морально-психологічної зрілості [9–10].

Американський психолог Г. Олпорт висунув ідею про те, що психологічно зріла людина характеризується шістьма рисами:

- 1) широкі межі «я»,
- 2) теплі соціальні відносини,
- 3) позитивне уявлення про самого себе,
- 4) реалістичне сприйняття,
- 5) здатність до розуміння себе та гумор,
- 6) володіння цілісною життєвою філософією [1].

Такі вчені, як Л. Божович, Ю. Шрейдер, Д. Гільдебрант виокремили критерії морально-психологічної зрілості:

1. Чітке усвідомлення етичних координат оцінювання «добра» і «зла», диференціація добрих і поганих вчинків.

2. Визрівання рефлексивного механізму оцінки власних потреб, мети, власних та інших дій у системі цих координат.

3. Формування свідомості щодо необхідності робити добрі, суспільно визнані моральні вчинки й утримуватися від негативних вчинків.

4. Формування почуття свободи, тобто визнання можливості робити добро та не робити зла за умови відсутності прямого зовнішнього примусу в усіх ситуаціях або обставинах життя.

5. Розуміння та прийняття об'єктивного факту залежності дій людини від неї самої, від її волі, тобто відповідальність людини за свої вчинки (визнання себе самого причиною своїх дій, їх наслідків і готовність нести відповідальність за них).

6. Наявність сумління як регуляторного механізму, що інформує людину в ситуаціях морального вибору про відповідність майбутніх або вчинених дій [6, с. 198].

Як вважає С.І. Соколовський, традиційні моральні приписи унеможливають чітке відокремлення сумління як механізму соціальної поведінки. Звідси випливає, що сумління часто виявляється як наслідок впливу моральних приписів. Совість є не що інше, як вплив моральних приписів, що її не існувало б без моральних законів, феномен, іменований «сумлінням», виявляється всюди, у всьому людському [11]. На думку дослідника, сумління не збігається з особистим моральним кодексом, а швидше йому передує. Тобто сумління виступає механізмом регулювання, у т. ч. соціальних відносин з орієнтацією на суспільні ідеали, ідеали прийнятої соціальної поведінки. Для державного службовця сумління – незаперечний показник правильного, істинного шляху і єдине мірило вірності прийняття ним справедливого рішення.

З метою попередження негативного впливу зовнішніх (соціальних, біологічних) і внутрішніх (психологічних) факторів, що зумовлюють різноманітні психологічні особливості їх прояву в професійній діяльності державного службовця, профілактиці професійних деформацій, професійного вигорання профілактичну роботу варто вести за трьома напрямками:

1. Інформування державних службовців про специфіку їх діяльності, про негативний вплив різних факторів на стан їх психологічного здоров'я.

2. Емоційна підтримка державних службовців (створення професійних клубів, у роботі яких використовувалися б прийоми психологічного розвантажування, профілактична гімнастика, арттерапія, організація круглих столів, психологічні практикуми, спільне проведення держслужбовцями активного дозвілля; наявність кімнати психологічного розвантажування (коли застосовується комплексний метод оптимізації психічних процесів, який включає фізико-психологічні та психологічні засоби відновлення працездатності та запобігання втомлюваності емоційного характеру).

3. Підвищення значущості професії державного службовця (визнання досягнень, забезпечення участі в науково-практичних конференціях; контроль над забезпеченням успішного становища державного службовця в організації; використання матеріальних стимулів (преміювання; оголошення подяки, надання відгулів тощо).

Доцільно також інтегрувати й позитивний досвід наших європейських партнерів щодо вирішення цієї проблеми, зокрема врахування фактору психічного здоров'я в національних програмах, законодавчих актах і програмах, що стосується гігієни і безпеки праці, а також у стратегіях корпоративного управління [5; 9]. Сучасне кадрове забезпечення державного управління обов'язково повинне мати постійний інноваційний характер.

Висновки. Таким чином, психологічне здоров'я є специфічною складноінтегральною якістю індивіда, виникнення та розвиток якої зумовлені впливом сукупності зовнішніх (соціальних, біологічних) і внутрішніх (психологічних) факторів, що зумовлює прояв різноманітних психологічних особливостей у професійній діяльності. Перебуваючи в умовах негативного впливу сучасного напруженого та трудомісткого ритму життя, подвійних моральних стандартів, державний службовець змушений діяти в умовах, наближених до екстремальних. Його праця набуває характеру напруженої повсякденної діяльності з підвищеним рівнем персональної відповідальності, необ-

хідності приймати в короткий час управлінські рішення, від яких за певних обставин залежить не лише ефективність професійної діяльності керівника, державної служби, а й державної влади загалом.

На нашу думку, проблема вдосконалення діяльності державних службовців повинна розглядати комплексно, в нерозривному зв'язку з морально-етичними аспектами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балык А.С., Цыбульская О.П. Психологическая зрелость личности: теоретические концепции и подходы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/psihologicheskaya-zrelost-lichnosti-teoreticheskie-kontseptsii-i-podhody>. (дата обращения: 28.08.2019).
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Москва : Эксмо, 2003. 576 с. URL: <http://www.enop.ee/tpi/randmann/materjal/Erik%20Bern%20Ljudi%20i%20igrq.pdf>. (дата обращения: 28.08.2019).
3. Комлева В.В. К вопросу о профессиональной деформации государственных служащих. *Вестник ТГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2002. Вып. 4 (28). С. 38–42. URL: <file:///D:/Zona%20Downloads/k-voprosu-o-professionalnoy-deformatsii-gosudarstvennyh-sluzhaschih.pdf>. (дата обращения: 28.08.2019).
4. Гриценко В., Белов В., Котова А., Пустовойт О. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема. *Вісник національної академії наук*. 2006. № 6. С. 51–56.
5. Морально-етичні засади розвитку державної служби України: європейський та вітчизняний досвід: наук. розробка / кол. авт. : С.М. Сербогін, О.В. Антонова, І.В. Хожило та ін. ; за заг. та наук. ред. С.М. Сербогіна. Київ : НАДУ, 2008. 48 с.
6. Никифоров Г.С. Психология здоровья. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 256 с.
7. Открытая концепция здоровья / Ю.Г. Антомонов, В.М. Белов, В.И. Гриценко, А.Б. Котова и др. Киев, 1993. 27 с.
8. Психическое здоровье. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse> (дата обращения: 12.10.2019).
9. Сербогін С.М., Соколовський С.І., Шипко А.Ф. Психологічне здоров'я як фактор ефективності професійної діяльності державного службовця: зарубіжний досвід. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf>. (дата звернення 28.09.2019).
10. Соколовський С.І. Психологічне здоров'я державного службовця як морально-етична складова професійної діяльності. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 115–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2010_1_16. (дата звернення 28.09.2019).
11. Соколовський С.І. Державна служба як Державне будівництво. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_43. (дата звернення 28.09.2019).